

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Opole/Oppeln

Szilézia történeti-topográfiai városatlasz- sorozatának új kötete

(Szerkesztette: Peter Haslinger, Wolfgang Kreff,
Grzegorz Strauchold, Rościsław Żerelik.
Marburg, 2011)

TAMÁSKA MÁTÉ

A térkép a városkutatás kottája. Forrás és feldolgozási módszer egyszerre, amely vizualitásának köszönhetően könnyedén lépi át a tudományos közélet nyelvi határait. Nem véletlen, hogy a történeti városatlaszok készítéséhez már az 1950-es évek óta nemzetközi normákat igyekeznek kifejleszteni.¹ Jól tudjuk ugyanakkor, hogy a térkép egyben hatalmi eszköz is, amely a tényleges térre vonatkozó igényeket fejezi ki a szövegeknél sokkal finomabb, de éppen ezért hathatósabb módon. Szilézia kapcsán különösen erőteljesek a térképek nemzeti karakterjegyei. Az 1989-ben megjelent „Breslau”² című városatlaszban például a város szláv múltját szimbolizáló Piast-vár és környéke alig észrevehető szürke folt csupán. Mindeközben a német telepesváros kiépülésének három korszakát élénkzöld és sárga kihúzások teszik szembeötlővé.³ Mondanom sem kell, hogy a rá bő tíz évre megjelent – egyébiránt jóval részletesebb – lengyel történeti városatlasz-sorozat részét képező „Wrocław” kötetben a 13. századi német kolonizáció előtti Piast-korszak szerkezeti hagyatéka minden térképlapon megjelenik. Sőt, még külön betétlap is készült, amelyen az egykori település-mag karakterét egy csinos kis faház rekonstrukciója hivatott érzékeltetni.⁴ A két atlasz kiadása között eltelt évtizedben alapvetően megváltoztak a kutatás feltételei. Míg az 1989-es kiadást még teljesen áthatotta a nemzetállami keretekhez igazodó szemlélet (nem utolsósorban a tény, hogy korlátozottak voltak a nemzetközi forrásfeltárás feltételei), addig a 2001-es változat már jóval nyitottabb, kétnyelvű kiadvány, amely a város németnek tekinthető szerkezeti ele-

meit elfogulatlanul tárgyalja (már amennyire egy ilyen érzékeny témában egyáltalán lehetséges elfogulatlanságról beszélni).

A közös várostörténeti örökség feldolgozásában újabb jelentős állomásnak tekinthető a marburgi Herder Intézet által útjára bocsátott történeti-topográfiai városatlasz-sorozat is. A tervek szerint 34 sziléziai helyszínt dolgoznak majd fel, német, lengyel és cseh szakemberek közös munkájával. Az első kötetet a német–lengyel határral kettéosztott Görlitz/Zgorzelec városáról tavaly vehették kezükbe az olvasók. A hidegháború korának térképi forrásait is tartalmazó kiadványban lapozgatva feltűnik az igen hatásos módon egymással szemközt tördelt 1958-as német, illetve az 1984-es lengyel topográfiai térkép. A két térkép így egymás negatívja, hiszen egyikén sem ábrázolták a „baráti szomszéd” ország területeit.

A projekt második kötete 2011 őszén debütált a Frankfurti Könyvvásáron, Opole/Oppeln címmel. A koncepció természetesen nem változott, mint ahogyan a formátum és a tördelés sem. A szerkesztők fő tipográfiai célkitűzése továbbra is az átláthatóság volt.⁵ Ebből adódóan szakítottak a történeti városatlaszok kihajtható lapokkal és asztalnyi méretű térképszelvényekkel operáló gyakorlatával, hogy egy kényelmesen lapozható atlasz-sorozat szülessen.

A kiadványok egységes, A/3-as lapmérete egyben a térképek léptéket is meghatározza (illetve vice versa), amely így egységesen 1:25 000. Azon kutatók tehát, akik a középkori városbelsőik apró részleteire, például a telekviszonyok átalakulására kíváncsiak, némileg csalatkozni fognak. Ebben a felbontásban nem érzékelhető például az a változás, amely Opole középkorias magjában 1945 után zajlott le, s amelynek részeként a korábbi telkenkénti beépítést kiszorította a tömörszerűség (értsd: az udvari szárnyak elbontásával tágas udvarterek keletkeztek).

Sokkal inkább azoknak lehet informatív a topográfiai forráskiadás, akik a városszerkezet egészét, illetve a városrészek viszonyrendszerét szeretnék áttekinteni. A városszerkezet előtérbe helyezését mindenekelőtt a háttérkutatás időperspektívája indokolta. Szemben a hagyományosnak tekinthető történeti városatlaszokkal, amelyekben a középkori és a kora újkori struktúrák dominálnak, itt a 19. századi iparosítás és a szocialista modernizáció hatásai állnak az érdeklődés homlokterében. A korszak vizsgálatához a területi expanziót áttekinthetően érzékeltető méretarány mindenképpen jó választásnak bizonyult. Mint ahogy Szilézia maga ideáltípusa lehet a 19–20. századi iparosodásnak és városrobbanásnak. Opole például az 1800-as évek elején 3000–4000 fős kisváros volt csupán. A 19. században lakosság száma megtízszereződött, a 20. század második felében pedig kb. 130 000 lakosú vajdasági központtá fejlődött.

A számbeli növekedést kísérő szerkezeti változásokat az időrendben sorakozó térképekről és a méretarányosra nagyított légi fotókról olvashatjuk le. A térképsorozat zárásaként pedig ott találjuk az expanzió összefoglaló periodizációs ábráját is. A filmszerűen feltáruló beépítési dinamika kapcsán külön érdemes kiemelni a projekt részét képező interaktív internetes felületet, ahol a 19.

század eleji porosz katonai felmérésektől kezdve a rendszerváltás utáni lengyel topográfiai kiadásokig a térképlapok tetszőleges kombinációban helyezhetők egymásra.⁶

Mind az internetes felületet, mind a városatlaszt gazdag kép- és ábraanyag egészíti ki. A remekül összeállított vizuális anyagot kísérő kétnyelvű szövegek azonban néhol mintha elszakadnának a városatlasz fő koncepciójától, hogy helyette a helytörténetírás bevett gyakorlatához igazodjanak. Mindez a politika- és gazdaságtörténet túlsúlyához vezet, így kevesebb tér marad a városépítészet számára. Valószínű, hogy az aránytalanság a forrásul használt szakmunkák szemléletéből fakad. Az azonban kétségtelen, hogy feszebb helytörténeti összefoglalás mellett több hely maradt volna a mondanivaló gerincét képező városmorfológiai eredmények közléséhez. Így például hosszabb elemzést is elbírt volna az a morfológiai megfigyelés, miszerint Opoleben a 19. század végén kialakult iparváros szinte érintetlenül hagyta a középkori városmagot, sőt még a városfalak előtti várkör (Ring) sem épült ki igazán. Ezzel szemben kelet felé egy teljesen új város kezdett kibontakozni a két hatalmas pályaudvar közötti térben. A rendkívül érdekes városszerkezeti bekezdések alulreprezentáltságának oka az lehetett, hogy a szerzők a két város esettanulmánya után – teljesen érthető módon – még óvatosan kezelik saját kutatási eredményeiket.

Itt azonban engedtessek meg, hogy siettetve az értelmezéseket, néhány kifejezetten „elhamarkodott” felvetést tegyek. Szilézia és a Kárpát-medence városfejlődésében ugyanis túl sok a párhuzam ahhoz, hogy kihasználatlanul hagyjuk az összehasonlítás lehetőségét. Már a Teleki-Prinz féle településföldrajz is felhívta a figyelmet a felső-magyarországi koloniális bányavárosok, például Körmöcbánya vagy Rozsnyó feltételezhető sziléziai gyökereire.⁷

Kevesebb figyelmet kaptak ugyanakkor azok a közös jelenségek, amelyek a modernizáció korához kapcsolódnak. Nyilvánvaló, hogy a dualista Magyarországon is kialakultak a sziléziaihoz hasonló bányászipari körzetek, még ha kisebb léptékekről volt is szó. Mint ahogyan Sziléziában, úgy a Kárpát-medencében is átírták a határmódosítások a városhálózati pozícióikat. Az új határok pedig a városszerkezetekre is döntő hatással voltak. A határvárossá lett Görlitzben például ma hússzerrel kevesebben élnek, mint a századfordulón. A pozícióját veszített várost a szocialista időkben alig fejlesztették, így ma Németország egyik legnagyobb műemléki zónája található itt. Aligha véletlen, ha Görlitz kapcsán a szintén településképi oltalom alatt álló szlovákiai Révkomárom óvárosa jut eszünkbe, amely az elmúlt évszázadban szintén elvesztette városhálózati pozícióját – illetve szemben fekvő szuburbiját –, de amely ennek köszönhetően megőrizhette kis utcáinak megkapó hangulatát. A magyar olvasó számára ugyancsak ismerős lehet az az etnikai helyzetkép, amelyről az első világháború utáni opolei népszavazás tudósít. Eszerint a városban magában 90 százalék szavazott Németország mellett, míg a környéken ez az arány csak 60 százalék volt. Gondoljunk csak Sopronra, illetve a környék Ausztriára szavazó kisebb falvaira, például Sopronbámfalvára vagy Harkára. Ezek a hirtelen felhozott példák is azt mutatják, hogy Szilézia tanulmányozása olyan érzékeny, a nyugat-európai városfejlődésben

egyáltalán nem – vagy legalábbis más kontextusban – jelentkező kérdésekben is összehasonlító támpontokat adhat, mint amilyen az etnikai arculatváltás várossterkezeti és műemlékvédelmi kihatása vagy a határváltozások problémája.

Jegyzetek

- 1 A nemzetközi városatlazokról lásd: <http://www.historiaurbium.org/>
- 2 Breslau Szilézia fővárosa. Mai hivatalos neve lengyelül Wrocław. A városnak egyébiránt még magyar neve is van: Boroszló.
- 3 Weczerka, H. (1989): Breslau, Deutscher Städteatlas, Altenbeken
- 4 Mlynarska-Kaletynowa, M. Eysymontt, R. (Hg.) (2001): Wrocław. Atlas historyczny miast polskich, Wrocław
- 5 A projekt vezetője: Prof. Peter Haslinger, Dipl.-Ing. Wolfgang Kreft, állandó intézeti munkatársai: Dariusz Gierczak M. A., Dipl.-Ing. Marc Friede.
- 6 A projekt internetes felülete: http://www.herder-institut.de/staedte_atlas/atlas.html
- 7 Prinz Gy., Teleki P. (1937): *Magyar Földrajz II. A magyar munka földrajza*. Budapest